

Oğuz Qrupu Türk Dillərində İxtiologiya leksikasının oxşar və fərqli cəhətləri

Elnurə Hüseynova

AMEA İ.Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun
Sosiolinqvistika və psixolinqvistika şöbəsinin
böyük elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
E-mail: elnure.huseynova@mail.ru

Annotasiya. Oğuz qrupu türk dillərinə Azərbaycan, türk, türkmən və qaqauz dilləri daxildir. Eyni dil ailəsinə daxil olan bu dillər arasında oxşarlıqlar olsa da, bu heç də bütün sözlərin tamamilə bənzər şəkildə yazılıb, eyni məhfumu bildirdiyini söyləməyə rəvac vermir. Belə ki, dildə kifayət qədər omonim xüsusiyyətinə malik olmaqla fərqli anlamlar bildirən leksik vahidlər mövcuddur. Bu isimlər müxtəlif canlıları bildirir. Bəzən isə bir canlı oğuz qrupuna daxil olan dillərdə bir-birindən fərqli bir neçə leksik vahid və ya söz birləşməsi ilə ifadə olunur. Bu tip canlının bir neçə leksemlə ifadə olunmasında alınma sözlərin də böyük rolu var. Oğuz qrupu türk dillərində balıq adlarını bildirən ixtioloji leksikanı təşkil edən söz və söz birləşmələrində ərəb və fars dillərindən alınma, dilin lüğət fonduna bir neçə əsr öncə keçib türk dillərindən ilk baxışda fərqlilik bildirməyən sözlərin yanısıra nisbətən son dövrlərdə dillərin lüğət fonduna keçən rus və qismən latın, Avropa mənşəli leksik vahidlərin də olduğunu söyləyə bilərik. Belə ki, türkmən və qaqauz dillərində hər hansı balıq adı sinonim olaraq bir neçə leksik vahidlə ifadə olunur. Bu alınmalar arasında isə rus dilindən bu dillərin lüğət tərkibinə bənzər və ya qismən fərqliliklə keçən sözlər böyük rol oynayır. Məhz bu kimi oxşar və fərqli cəhətlərin mövcudluğu oğuz qrupu türk dillərində fauna leksikasına daxil olan ixtioloji leksik vahidlərin təhlilini şərtləndirən amillərdən biridir.

Açar sözlər: Oğuz qrupu türk dilləri, ixtiologiya leksikası, balıq növlərinin adları, fauna leksikası, etimologiya, sinonimlər.

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 17.05.2025; qəbul edilib – 30.05.2025

Similarities And Differences In The Ichthyological Lexicon Of The Oghuz Group Of Turkic Languages

Elnura Huseynova

Institute of Linguistics named after I. Nasimi, ANAS
Department of Sociolinguistics and Psycholinguistics
Senior Researcher, PhD in Philology
E-mail: elnure.huseynova@mail.ru

Abstract. The Oghuz group of Turkic languages includes Azerbaijani, Turkish, Turkmen and Gagauz languages. Although there are similarities between these languages, which belong to the same language family, this does not mean that all words are written the same way and express the same meaning. Thus, the language has lexical units that have a sufficient number of homonyms and express different meanings. These nouns refer to different living beings. Sometimes in the languages belonging to the Oghuz group, the same being is expressed by several different lexical units or phrases. Borrowed words also play an important role in expressing this type of being with the help of several lexical units. Borrowed words also play an important role in expressing this type of creatures with the help of several lexemes. It can be said that the words and phrases that make up the ichthyological vocabulary denoting the names of fish in the Oghuz group of Turkic

languages include words borrowed from Arabic and Persian, words that entered the vocabulary of the language several centuries ago and at first glance are no different from the Turkic languages, as well as lexical units of Russian and partly Latin and European origin that entered the vocabulary of languages in relatively recent periods. Thus, in the Turkmen and Gagauz languages, any name of fish is expressed as a synonym with several lexical units. Among these borrowings, a large role is played by words that have passed from the Russian language into the vocabulary of these languages with a similar or partially different meaning. The presence of such similarities and differences is one of the factors determining the analysis of ichthyological lexical units included in the fauna lexicon of the Oghuz group of Turkic languages.

Keywords: The Oghuz group of Turkic languages, ichthyological vocabulary, names of fish species, fauna lexicon, etymology, synonyms.

Article history: received – 17.05.2025; accepted – 30.05.2025

Giriş / Introduction

Oğuz qrupu türk dillərində təbiət leksikası geniş məhəfmları ifadə edir. Bu leksik materialın tərkibinə faunaya aid söz və söz birləşmələri də daxildir. İxtioloji leksika vahidlərinə aid leksemələr fauna leksikasının tərkib hissələrindən biridir. Belə ki, bu leksik vahidlərin oxşar və fərqli cəhətlərini təhlil etməzdən əvvəl *ixtiologiya* termininin etimologiyasına nəzər yetirək. *İxtiologiya* – *balıqları öyrənən elm sahəsinin* adıdır. *İxtiologiya* sözü *yunan dilində* *ἰχθός* [*ix-tis*] – *balıq* və *λόγος* [*loqos*] – *bilik* sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlməklə *balıqları öyrənən elm* anlamını daşıyır. Beləcə ixtioloji leksika dedikdə sahəvi leksikanın bir bölməsi olaraq balıq adlarına aid söz və söz birləşmələri nəzərdən keçirilir. Fauna aləmini əks etdirən canlılar balıqlar aləminə aid leksik vahidlərin daxilində təhlil edilir [6, s. 415].

Oğuz qrupuna daxil olan dillərdə *at*, *öküz* fauna leksikası vahidləri heç bir orfoepik və orfoqrafik dəyişikliyə məruz qalmadan Azərbaycan, Türkiyə türkcəsi, türkmən və qaqauz dillərinin lüğət fondunda eynilə işlənir [4, s.102]. Oğuz qrupu türk dillərinə daxil olan Azərbaycan, türk, türkmən və qaqauz dillərinin fauna leksikasına daxil olan balıq adlarını bildirən ixtioloji leksika vahidlərinə nəzər saldıqda isə burada tamamilə eyni cür yazılıb, eyni anlamı bildirən sözlərin olmaması fonunda, qismən səs fərqliliyi ilə bənzər şəkildə işlənib eyni balıq növünü bildirən ixtioloji leksik vahidlərə rast gələ bilərik. Burada bənzərlik təşkil edən sözlər arasında *q~k samit əvəzlənməsi* ilə bənzər şə-

kildə işlənən ixtioloji leksik vahidlərin olduğunu görə bilərik. Belə ki, *Azərbaycan dilində balıq* sözünün *türk dilində q~k samit əvəzlənməsi* ilə *balık*, *türkmən dilində* [ɫ] səsinin *y* hərfi ilə yazılması nəticəsində *balyk*, *qaqauz dilində* isə türk dili ilə eyni formada *balık* formasında yer aldığını qeyd edə bilərik [4, s. 215]. Eyni hərf fərqliliyi ilə işlənən sözlərdən biri də *Azərbaycan dilində* yer alan *çapaq* leksik vahididir ki, *türk, türkmən və qaqauz dillərində* bu söz *q~k samit əvəzlənməsi* ilə *çapak* formasında qarşımıza çıxır. *Q~k samit fərqliliyi* ilə bənzər şəkildə oğuz qrupu türk dillərində yer alan ixtioloji leksika vahidlərinə *Azərbaycan dilində qalxan balığı*, *türk dilində q~k samit əvəzlənməsi* ilə *kalkan balığı*, *qaqauz dilində* sadəcə *kalkan*, *türkmən dilində q~g samit fərqliliyi* ilə işlənən *galkan balygy* sintaktik vahidi misal ola bilər. Qeyd edilməlidir ki, hərf və səs fərqliliyi ilə bənzər şəkildə işlənən sözlər eyni fauna nümayəndəsinin adını bildirir.

Bununla yanaşı, bir qisim sözlər oğuz qrupuna daxil olan dillərin üçündə eyni formada, birində isə fərqli şəkildə işlənərkədir [7, s. 54]. Bu tip sözlərə misal olaraq *Azərbaycan, türkmən və qaqauz dillərində* yer alan *akula* fauna leksikası vahidini göstərə bilərik ki, bu söz *türk dilində* tamamilə fərqli *köpek balığı* söz birləşməsi ilə ifadə olunur. Digər oğuz qrupu türk dillərinin üçündə eyni, birində fərqli formada işlənən ixtioloji leksika vahidinə *delfin* sözünü göstərə bilərik. Bu ixtioloji leksika vahidi *Azərbaycan, türkmən, qaqauz dillərində* orfoqrafik,

orfoepik cəhətdən eyniylə **delfin**, *türk dilində yunus / yunus balığı* söz və söz birləşməsi ilə ifadə olunur. Bu sözün türk dilində fərqli formada yer almasının səbəbi dinimizə, **Yunus peyğəmbərə** (ə.s.) dayanır. Belə ki, **Yunus** -يُونُسُ (يُونُسُ) peyğəmbərin (ə.s.) adı **Qurani Kərimin 10-cu surəsinin** ismi olmaqla birlikdə, bir sıra ayələrdə də bəhsi keçməkdədir. **Delfin** balığına bu adın verilməsi **Yunus peyğəmbərin** (ə.s.) başına gələn və **Qurani Kərimdə** nəql edilən hadisə ilə bağlıdır [9]:

فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ آمِنَةٌ فَنَفَعَهَا إِيمَانُهَا إِلَّا قَوْمٌ يُونُسَ لَمَّا
آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ غَدَابَ الْخَزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَى
حِينٍ

Əzab gəlməkdə ikən Yunisin ümmətindən başqa iman gətirib imanı özlərinə fayda verə bilən bir məmləkət əhli varmı? (Yunisin ümməti) iman gətirən zaman onları dünyadakı rüsvayçılıq əzabından qurtardıq və onlara bir müddət (ömürlərinin axırınadək) gün-güzəran verdik. Yunus surəsi 98-ci ayə [8]

Oğuz qrupu türk dillərində ixtioloji leksik vahidlərin təhlili zamanı fərqlilik göstərən amillərdən biri də səslənişi bənzər olan bir qisim balıq adlarının yazıda bəzi mövcud dil qrupuna daxil olan dillərdə sadə quruluşlu, digərlərində isə mürəkkəb isim və ya söz birləşməsi formasında işləndiyini görə bilərik [5, s. 142]. Bu tip ixtioloji leksika vahidlərindən *Azərbaycan dilində* yer alan **qızılüzgəc balığı**nı misal çəkə bilərik. Bu balıq adı *türk dilində q~k samit əvəzlənməsi* ilə **kızılkanat** formasında yer alır. Eyni canlının adı *türkmən dilində* Azərbaycan və türk dillərindən fərqli olaraq söz birləşməsi formasında qarşımıza çıxır. Belə ki, *türkmən dilində* bu ixtioloji leksik vahid **q~g samit əvəzlənməsi** ilə **gyzyl yüzgüclü balyk** söz birləşməsi şəklində yer alır. Qeyd edilməlidir ki, *türkmən dilində* eyni zamanda **krasnopýorka** leksik vahidi də eyni balıq adını bildirir. Burada işlənən söz *rus dilinin* **красноперка** leksik vahidindən orfoepik norma gözlənilməklə kalka üsulu ilə *türkmən dilinə* keçmişdir [4, s.120]. *Qaqauz dilində* yuxarıda bəhsi keçən canlı söz birləşməsi formasında yer almaqla *Azərbaycan dilindən* fərqli olaraq **q~k samit əvəzlənməsi** ilə **kızıl**

kanat formasında birinci növ təyini söz birləşməsi şəklində yer alır. Qeyd edilməlidir ki, bəzi canlıların adlandırılması onların görünüşü, bəziləri xüsusiyyətləri, bəziləri xarakterik cəhətləri və s. nəzərə alınmaqla təsnif olunmuşdur. Bu təsnifat dilin daxil imkanları hesabına əmələ gələn balıq adlarında özünü göstərir. Əgər söz alınma mənşəlidirsə, o zaman müvafiq ad qaynaq dildə işlənən formasına ekvivalent olaraq o dildə daşdığı anlama görə təsnif edilir [1, s. 10]. Oğuz qrupu türk dillərində bənzər şəkildə işlənən **qızılüzgəc balığı**nın adı da bu fiziki görünüşü etibarlı ilə təsnif edildiyini qeyd edə bilərik.

Oğuz qrupuna daxil olan dillərin birində ayrıca müstəqil leksik vahid kimi işlənən sözün digər dillərdə söz birləşmələri şəklində yer aldığı yuxarıdakı nümunədə təhlil etmişdik. Bu tip ixtioloji leksika vahidlərinə *Azərbaycan dilində* **sazan** olaraq yer alan fauna nümayəndəsini misal göstərə bilərik. Bu ad *türkmən dilində* tamam fərqli leksik vahid olan **kepir** sözü ilə ifadə olunur [10, s. 245]. Eyni zamanda, qeyd etmək yerinə düşər ki, *Azərbaycan dilində* bu canlı bəzən söz birləşməsi şəklində **sazan balığı** olaraq da dilin lüğət tərkibində işlənəkdədir. **Sazan balığı** orfoqrafik forması türk dilində qarşımıza çıxsada, orfoepik cəhətdən *türk dilinin* səs məxrəcinə uyğun olaraq **yumşaq ğ** samitinin atılması ilə [ɭ] saitinin uzanması nəticəsində [*sazan balı*] orfoepik formasını alır. Eyni söz *qaqauz dilində* *türk dilinin* orfoepik normasının orfoqrafik formaya uyğunlaşdırılması ilə **sazan balı** söz birləşməsi şəklində qarşımıza çıxır. Bu da bir dilin səs məxrəcinin o biri dildə orfoqrafik norma olaraq qarşımıza çıxdığını söyləməyimizə rəvac verir.

Bundan başqa, Azərbaycan dilində fəsilə adı bildirən bir qisim sözlərin türk, türkmən və qaqauz dillərində ayrıca balıq növünü bildirdiyini qeyd edə bilərik. Dediklərimizə nümunə olaraq *Azərbaycan dilində* yer alan **naxakimilər fəsiləsinə** aid olan balıq adı bu fəsilə ilə eyni cür adlandırılır. Belə ki, bu fəsiləyə aid olan hər hansı bir balıq adını **naxakimilər / naxa balığı** olaraq işləndiyini görə bilərik. Bu balıq adı *türk dilində* *latın dilindəki* elmi adıyla səsləşərək **siluriformes** şəklində türk dilinin lüğət fondunda

yer alır [2, s. 4018]. Həmçinin mövcud ixtioloji leksika vahidi *türk dilində naxakimilər fəsiləsini* bildirən **kedü balığı** söz birləşməsi ilə də ifadə olunur. *Türkmən dilində* bu balığın adı dilin lüğət məxrəcinə uyğun olaraq **kedi balygy**, *qaqauz dilində* isə həm **kedi balu**, həm də **pisi balu** şəklində yer alır. Burada da qeyd edilməlidir ki, türk dilində yer alan orfoepik qayda qaqauz dilində orfoqrafik norma olaraq qarşımıza çıxır [11, s. 310].

Oğuz qrupu türk dillərində ixtioloji leksikada müşayiət olunan sinonimlik hadisəsi Azərbaycan dilində də qarşımıza çıxır. Belə ki, *Azərbaycan dilində çəki balığı, karp balığı və sazan balığı* eyni canlı növünü bildirir. Həmçinin *Azərbaycan dilində* yer alan **suiti** sözü *türk dilində* sinonim kimi iki söz birləşməsi: **ayı balığı**, həm də **fok balığı** biçimində yer alır. *Qaqauz dilində* eyni canlı səsləniş cəhətdən bənzərlik təşkil edən **tüyülen**, həm də **düwlen** olaraq işlənir. Həmçinin *qaqauz dilində* **ayı balığı, deniz koyunu** və **foka** sinonim olmaqla *Azər-*

baycan dilində **suiti** canlısının ekvivalenti qismində çıxış edir [3, s. 4615]. *Qaqauz dilində* sinonim şəklində işlənən fauna leksikası vahidlərinə **treska** sözünün **eşek balu, morina** və **morina balu** kimi işlənən ekvivalentlərini misal çəkə bilərik.

Oğuz qrupu türk dillərində yer alan **balıq adları** etimoloji cəhətdən əsasən *türk mənşəlidir* (*türk mənşəli ixtioloji leksika* vahidlərinə *Azərbaycan dilində* yer alan **balıq, çapaq, durna balığı, qalxan balığı** və s. kimi leksik və sintaktik vahidlər misal göstərilə bilər).

Bəzi ixtioloji leksika vahidləri isə *Avropa dillərindən* ilk əvvəl *rus dilinə* keçmiş, daha sonra isə digər oğuz qrupu türk dillərinin səs məxrəcinə və yazı qaydalarına uyğunlaşaraq dildə işlənmə xüsusiyyəti qazanmışdır (oğuz qrupu türk dillərinə daxil olan *alınma mənşəli ixtioloji leksika* vahidlərinə *Azərbaycan dilində* işlənən **akula, balina, delfin, sardinya, treska** sözləri misal ola bilər).

Ədəbiyyat / References

1. Alkayış, F. Türkiye Türkçesinde Bitki Adları / F. Alkayış. – Kayseri: Cumhuriyet, – 2007. – 629 s.
2. Altaylı, S. Azərbaycan Türkçesinin Sözlüğü: [3 cildə] / S. Altaylı. – Ankara: TDK, – c.3. – 2018. – 4422 s.
3. Derleme Sözlüğü: [12 cildə] – Ankara: Türk Dil Kurumu, – c. 12: EK - I. – 1993. – 4842 s.
4. Hüseynova, E. Ekolinqvistika: Oğuz qrupu türk dillərində flora və fauna leksikası / E. Hüseynova. Bakı: Elm və təhsil, – 2024. – 220 s.
5. Hüseynova, E. Ekolinqvistika: Oğuz qrupu türk dillərində relyef və iqlim leksikası / E. Hüseynova. Bakı: Elm və təhsil, – 2024. – 208 s.
6. Hüseynova, E. Floristik leksika. Müasir Azərbaycan dili. Leksikologiya. II cild. – Bakı: Zərda-bi, – 2022. – 1152 s.
7. Hüseynova, E. Floristik leksikanın Qarabağ dialekti və toponimlərdə funksional özəllikləri // Bakı: AMEA “Məruzələr”, 2021. – c. 77, № 1, – s. 54-58.
8. [www.az.wikisource.org/wiki/Quran_\(V.M%C9%99mm%C9%99d%C9%99li_yev_v%C9%99_Z.B%C3%BCnyadov_t%C9%99rc%C3%BCm%C9%99si\)/Yunus_sur%C9%99si](http://www.az.wikisource.org/wiki/Quran_(V.M%C9%99mm%C9%99d%C9%99li_yev_v%C9%99_Z.B%C3%BCnyadov_t%C9%99rc%C3%BCm%C9%99si)/Yunus_sur%C9%99si)
9. www.kuranmeali.com/Sayfalar.php?sayfa=207
10. Баскаков, Н. Русско-туркменский словарь / Н. Баскаков – Москва: ГИИНС, – 1956. – 880 с.
11. Гагаузко-русско-молдавский словарь / Г. Гайдаржи, Е. Колца, Л. Покровская [и др.] . – Москва: Совет Энциклопедия, – 1973, – 664 с.

Сходства и различия в ихтиологической лексике тюркских языков огузской группы

Эльнура Гусейнова

Институт языкознания имени И. Насими НАНА

Кафедра социолингвистики и психолингвистики

старший научный сотрудник, доктор философии по филологии

E-mail: elnure.huseynova@mail.ru

Резюме. Огузская группа тюркских языков включает азербайджанский, турецкий, туркменский и гагаузский языки. Хотя между этими языками, принадлежащими к одной языковой семье, есть сходства, это не означает, что все слова пишутся одинаково и выражают одно и то же значение. Таким образом, в языке имеются лексические единицы, имеющие достаточное количество омонимов и выражающие различные значения. Эти существительные относятся к различным живым существам. Иногда в языках, относящихся к огузской группе, одно и то же существо выражается несколькими различными лексическими единицами или словосочетаниями. Заимствованные слова также играют важную роль в выражении этого типа существ с помощью нескольких лексем. Заимствованные слова также играют важную роль в выражении этого типа существ с помощью нескольких лексем. Можно сказать, что в составе слов и словосочетаний, составляющих ихтиологическую лексику, обозначающую названия рыб в огузской группе тюркских языков, присутствуют слова, заимствованные из арабского и персидского языков, слова вошедшие в словарный состав языка несколько столетий назад и на первый взгляд ничем не отличающиеся от тюркских языков, а также лексические единицы русского и отчасти латинского и европейского происхождения, вошедшие в словарный состав языков в сравнительно недавние периоды. Так, в туркменском и гагаузском языках любое название рыбы выражено как синоним с несколькими лексическими единицами. Среди этих заимствований большую роль играют слова, перешедшие из русского языка в словарный состав этих языков со схожим или частично отличающимся значением. Наличие подобных сходств и различий является одним из факторов, определяющих анализ ихтиологических лексических единиц, входящих в фаунистический лексикон огузской группы тюркских языков.

Ключевые слова: Огузская группа тюркских языков, ихтиологическая лексика, названия видов рыб, лексика фауны, этимология, синонимы.